

Нада Радушки

Институт за политичке студије, Београд

ЕТНОГЕНЕЗА КАО ФАКТОР НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА РОМА *

Сажетак

У чланку се разматра порекло и миграције Рома из прапостојбине, које трају све до данашњих дана, што је имало утицаја на њихов положај, етнокултурне карактеристике и формирање специфичног националног идентитета. Анализа је на основу бројних научних извора обухватила време досељавања и порекло Рома на подручју Балкана и Србије и показала да Роми представљају етничку заједницу која се по свим обележјима налази у најнеповољнијем положају јер нису довољно интегрисани у друштво и укључени у социо-културне и економско-политичке процесе. Због неповољног друштвеног статуса и материјалне угрожености, културне и политичке маргинализованости, Роми нису захваћени социјалном мобилношћу која би позитивно деловала на развијање свести о сопственом националном идентитету, који је специфичан и у сталним променама. Бројни проблеми ромске националне мањине (структурно сиромаштво, неписменост, незапосленост, услови становања и др.) не могу се на прави начин решити без мултидисциплинарног приступа и доброг познавања етнологије, лингвистике, демографије, социологије, историје и других сродних научних дисциплина. Закључује се да истраживање порекла Рома има велики научни и друштвени значај, а у настојању да остваре своја људска и мањинска права, Роми се све више боре и за очување и унапређење свог националног идентитета.

Кључне речи: етногенеза, миграције, положај, етномикрија, дискриминација, национални идентитет, Србија, Балкан, Роми

* Рад је реализован у оквиру пројекта број 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У непрестаној борби за преживљавање, Роми нису познавали нити су проучавали своје порекло, па је због тога етногенеза Рома у великој мери била непознаница, а ромски национални идентитет недовољно афирмисан, при чему је у последње време често присутна и политизација тог питања. Ромска заједница дуго је показивала одлике сличне примитивним друштвима, јер нема државну организацију, класну структуру и остала обележја која се обично приписују цивилизованим друштвима, односно обележја која чине један виши ниво социо-културне и друштвене интеграције, неопходна за колективну идентификацију. Друштвено-историјске одлике Рома резултат су дуговековног традиционалног начина живота који је условио специфичне облике организовања, понашања и занимања. Услед сеоба, које су несумњиво њихов стални пратилац и судбина, Роми су расејани по многим државама, где су се у значајној мери морали адаптирати и прилагодити владајућем моделу живљења, док је њихова култура неминовно била прожета културом тог друштва. Поставља се питање да ли су Роми као народ изложени стално присутним променама националне припадности и процесима интеграције и асимилације, или се кроз историју заправо одвијао процес паралелне егзистенције два света: ромског и неромског, од којих је овај први био индиферентан на вредносне системе другог, а други је тежио да Роме саобрази сопственом моделу понашања, образованости, цивилизованости, па најзад и националне припадности.¹⁾

ИНДИЈА – ПРАПОСТОЈБИНА РОМА

Данас се све чешће срећемо са питањем о пореклу и постојбини Рома, не само у стручној, већ и у широј друштвеној јавности, на које није лако одговорити имајући у виду различите теорије и мишљења о етногенези Рома. О пореклу и имену Рома постоје разне претпоставке, јер је тешко истраживати и писати о народу који иза себе није оставио готово никакав писани докуменат. Због тога, даље изучавање етногенезе ромске етничке заједнице, на основу најновијих научних сазнања и доступне етнографске, лингвистичке, генетичке, архивске и друге грађе, несумњиво има велики научни и друштвени значај и у будућем периоду.

1) Едит Петровић, „Стереотипије о ромским занимањима и етничке границе Рома“, у: *Друштвене промене и положај Рома* (ур. Милош Мацура), САНУ, Београд, 1993, стр. 137-154.

Постоје бројни усмени извори о пореклу и сеобама Рома, за разлику од писаних докумената који су ретки, а посебно они који се односе на време њиховог прогона из прапостојбине. Први писани траг који говори о Ромима потиче са почетка 11. века, а то је документ о животу светог Ђорђа Антонског који је настао у манастиру на Атосу, затим ту је и одређена архивска грађа, путописи и почев од 15. века пописи становништва. Даља истраживања нових извора и докумената доприносе расветљавању етногенезе Рома, као и разбијању предрасуда о томе да су народ без корена, порекла, традиције и културе.

Трагови о пореклу Рома у сваком случају воде у Индију, њихову прапостојбину. У овој земљи старе цивилизације, први становници били су Дравиди, касније покорени од стране Аријаца који су живели организовани у племенским саветима, све док у Индију нису стигли страни освајачи. Античка Индија, коју је сачињавао скуп малих држава, успоставила је везе са западним светом и са ширењем будизма постала међународно позната. У периоду 273-232. године пре нове ере, индијско царство је обухватало велике просторе, да би се после владавине цара Ашоке распало. Тек у четвртном веку нове ере поново долази до уједињења, од када Индијом владају цареви из династије Гупта. У седмом и почетком осмог века наступило је време великог успона Арапа, који су стигли у Ирак, Иран и Централну Азију. Када је у Авганистану на власт дошао Махмуд из Газнија (чије име је код Рома синоним за странца – човека који не припада ромској заједници, тзв. „Гацо“) и напао Индију, започеле су сеобе Рома. Савремени истраживачи ромске културе указују на посебан значај документа хроника династије Амин („Катиб али Амине“, откривен у Египту деведесете године 20. века) који упућује на чињеницу да Роми потичу из северозападне Индије. Наиме, Роми су у два наврата насељавали град Канауџ, који је у то време био културни и политички центар, први пут у првом миленијуму пре нове ере када се племе Кару населило на Индијски потконтинент, а други пут у шестом веку нове ере под династијом Гупта.²⁾ Међутим, судбина Рома била је детерминисана освајањима северозападне Индије и овог града, када је Махмуд Газни (у 11. веку) под своју власт ставио Пенџаб и Синд. Заједница Рома се фактички распала, део становништва је продат као робље, знатан број племена је већ био изван Индије, а она која су остала растурила су се на север и југ, па се и данас могу наћи у овим и другим областима Индије. Од тога периода заправо престаје зајед-

2) Божидар Јакшић, Горан Башић, *Уметност преживљавања – Где и како живе Роми у Србији*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005, стр. 16-17.

ничка историја Рома и Индуса.³⁾ Исељавању Рома из Индије допринели су и походи других војсковођа, нарочито Џингис Кана. Каснији догађаји и ратови који су уздрмали арапско царство утицали су да се сеобе Рома наставе, а томе су допринели и тешки економски услови и њихов номадски начин живота. Ван граница Индије, стигавши до Европе, Роми ће све до данашњих дана бити изложени непрестаним прогонима и дискриминацији.

Роми су, према историјским и неким књижевним изворима, напустивши Индију најпре стигли у Иран. Мада су и раније долазили у мањим групама и у различитим периодима, због арапске инвазије на Индију, Роми су масовније стигли у Персију (Иран) у 11. веку. Истраживање даљих праваца миграција и држава на чијој територији су се Роми настањивали показују да је из Ирана једна већа група Рома прешла у Арменију где су се најдуже задржали, а затим се поделила и кренула у различитим правцима. Једна струја (северна) је преко Кавказа отишла у Русију, а друга је наставила пут према Грчкој и земљама Балканског полуострва. Та јужна струја, која се кретала токовима река Тигар и Еуфрат, делом је отишла према Црном мору, а делом према Сирији. Највећи број племена стигао је у Турску, а одатле преко Босфора у Грчку и у Европу, па све до Француске, Енглеске и Шкотске, Данске и Шведске, Влашке и Молдавије, Пољске и Русије. Најјужнија грана наставила је пут уз Средоземно море преко Палестине и Египта, дуж северне афричке обале, одакле су прешли мореуз Гибралтар и ушли у Шпанију.⁴⁾ Дуго се веровало да су шпански Роми због бројних специфичности у Европу стигли преко афричког континента, али новија истраживања потврђују могућност да су и они потомци групе која је пре 1.500 година напустила своју прапостојбину у северној Индији и преко Турске и Грчке стигла на европско тло. Истовремено, у многим европским земљама Роми су познати као Египћани, јер се Египат помиње у њиховим легендама, а припадници појединих етничких група су говорили да долазе са обале Нила одакле су прогнани. Генерално гледано, може се рећи да међу научницима преовладава мишљење да су прве сеобе Рома почеле од петог до седмог века, а масовније од 11. до 13. века, од када су Роми прелазили у Иран (и Авганистан), па настављали ка Европи преко

3) Рајко Ђурић, *Сеобе Рома – Кругови пакла и венац среће*, Бигз, Београд, 1987, стр. 17-19.

Ранко Јаковљевић, „Цигани/Роми Кладова“, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* (уред. Љубомир Тадић и Горан Башић), САНУ, Београд, 2007, стр. 241-257.

4) Clébert, Jean-Paul, *Cigani, Stvarnost*, Zagreb, 1967. Elena Marushiakova, Veselin Popov, „Historical and Ethnographic Background: Gypsies, Roma, Sinti“, In: *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe* (ed. Guy W.), University of Hertfordshire Press, Hatfield, 2001, pp. 33-53.

Турске. Први пут присуство Рома било је званично забележено око 855. године у Византији, а затим око 1068. године на Атосу.⁵⁾

Иако су поједини научници доказали да је Индија, односно северни део Индије (Пенџаб) прапостојбина Рома, каснија истраживања показала су многе социјалне, историјске, културне, језичке и друге недоумице у вези етногенезе Рома. Извесно је да су од 11. века Роми у већем броју кренули ка Европи, али је нејасно да ли је тада ромска заједница већ била формирана, или је реч о више сличних племена која су се временом стапала у релативно хомогену етничку групу. Међу досељеним племенима постојале су одређене културне и цивилизацијске разлике, али су временом прихватили религију, језик и обичаје аутохтоног становништва.

Миграциона кретања Рома ка Европи проучавана су детаљније тек од краја 19. века и то првенствено на основу лингвистичке литературе која је у ромском језику уочавала примесе језика других народа. Знатно раније, немачки филозоф Ридигер и мађарски свештеник Вали запазили су сличности у говору студената из Индије и припадника ромских заједница који су живели у Немачкој и Мађарској. На основу тих истраживања појавиле су се прве значајне студије које су показале да је Индија прапостојбина Рома и да је њихов језик близак хинду језику. Међутим, миграције Рома и путеве којима су се кретали од Индије ка Европи могу се наћи тек у истраживању Миклошића, који је на крају 20. века објавио студију у којој се претпоставља да ромски језик води порекло из дарду језичке групе. Он је потврдио да су Роми пореклом из Индије, ромски језик упоредио је са индијским језицима и поставио основе таквих истраживања, по којима постоји више миграционих токова који су Роме водили пут Византије, а пре него што су стигли на Балкан, Роми су дуже живели у Персији, Јерменији и Грчкој.⁶⁾

Дакле, већи број научника открио је да ромски језик има сличности са хинду језиком, односно да припада индијској породици језика.⁷⁾ Касније су многи лингвисти (Ридигер, Солова, Кранц, Минстер) у својим радовима утврдили да ромски језик има везе са санскритом, међу првима Вулканијус Бовентура, а што се тиче

5) Први докази о присуству Цигана у Европи везују се за време и територију Византијског царства. Веће насељавање у балканским земљама односи се на период од 11. до 13. века, у 14. и 15. веку постепено стижу и у друге европске земље, па их је у 16. и 17. веку прилично велики број већ трајно насељен. Тренутне процене укупног броја ромског становништва у Европи крећу се од 4 до 10 милиона, са највећом концентрацијом у Централној и Југоисточној Европи. Видети: Ибидем.

6) Горан Башић, *Политичка акција – Ромски покрет и промене*, Београд, 2010, стр. 61.

7) Према мишљењу ромолога Рајка Ђурића, научник Х.М. Грелман је први у својој књизи „Цигани“ (1783. године) доказао да Роми потичу из Индије, као и сличност та два језика и тако отклонио многе недоумице о пореклу Рома.

истраживања ромског језика на Балкану највећа заслуга припада Раду Ухлику. Он истиче да ромски језик представља један нови индијски идиом који се развио индиректно из старог индијског језика санскрита, а који је затим био под утицајем иранског, у току сеоба јерменског, да би по доласку на Балкан на њега утицали језици из тих друштвених средина.⁸⁾

Поред лингвистичких доказа, биолошко сродство Рома са неким етничким заједницама Индије читава се у извесним физичким карактеристикама међу којима су црна коса, тамна пут (мада у неким нордијским земљама, па и код нас, има и Рома светле пути), низак или средњи раст, итд. То значи да не само блискост по пореклу, језику, традицији, веровању и обичајима, него и антрополошке и неке друге особине, ромско становништво повезују у специфичну етничку целину. Најкомплетније и најсвеобухватније антрополошке податке у бившој СФРЈ оставио је Антон Погачник почетком 1960-их година, који је проучавао ромске енклаве у Прекомурју, а подаци су објављени у студији (у издању Словеначке академије) под називом: „Антрополошке ин морфолошке карактеристике Цигана у Прекомурју“.⁹⁾ Роми у Србији нису хомогени, већ се деле на неколико антрополошких типова и групација. Тако, ниском расту припадају ромске скупине у јужној Србији и на Косову, средњи раст је најраспрострањенији и заступљен је код Рома на свим подручјима, док је висок раст уочен у западној Србији и у Војводини.¹⁰⁾

Према најновијим истраживањима постоје и генетски докази да Роми порекло воде из Индије. Студија међународног тима генетичара на челу са професором Манфредом Кајзером са Универзитета у Ротердаму потврђује не само порекло Рома, већ и означава подручје са којег овај народ потиче, а то је североисток Индије.¹¹⁾ Исељавање Рома са ове територије (која данас подразумева и делове Пакистана) започело је пре око 1.500 година, а пре око 900

8) Ибрахим Османи, „Гласовни систем у ромском језику“, у: *Цигани/Роми у прошлости и данас* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 2000, стр. 139-152.

9) Петар Влаховић, „Етноантрополошке одлике Рома у Југославији“, у: *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 1992, стр. 53-59.

10) Татомир Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, Нова Југославија, Врање, 1983, стр. 22.

11) Иако су генетичари на ову студију веома поносни, њихове колеге лингвисти сматрају да није реч о некој превеликој сензацији. „Са становишта лингвистике досад смо сазнали много више о Ромима него на основу генетичких истраживања. Генетика је само потврдила оно што је лингвистика знала још одавно“, каже професор лингвистике из Манчестера Јарон Матрас. Лингвистичке студије одавно су доказале да је таласу исељавања са североистока Индије претходно талас миграције из централне Индије према северу.

година они су дошли на простор данашњег Балкана, где је почело одвајање тог народа на источне и западне заједнице европских Рома. Генетске студије и спроведене анализе доказују корелацију са миграционом историјом Рома у Европи, а истовремено, друштвена организација и подела ромских група по професијама указује на новију реституцију система касти у Индији. Другим речима, идентификација већег броја индивидуалних поремећаја и мутација код Рома указала је на јединствено генетско наслеђе, лингвистички докази такође упућују на индијско порекло Рома, а и њихова друштвена структура у Европи подсећа на ендогене групе у Индији, често дефинисане по професији, као примарни облик организовања.¹²⁾

Дакле, мада индијско порекло Рома више нико не доводи у сумњу, а потврђују га и многа лингвистичка, етнографска, митолошка, социолошка и друга истраживања, треба рећи да још увек нема детаљнијих података о томе где су тачно и како Роми живели у Индији, када и зашто су је напустили, као и бројне друге недоумице. И најзад, поставља се питање да ли у Индији данас постоји етнос који је сличан ромском и чији се припадници изјашњавају као Роми. Са друге стране, ако је постојбина Рома Индија, онда је њихова далека прошлост део историје Индије, а затим Ирана, Арапског, Византијског и Османлијског царства. С тим у вези, проучавање етногенезе Рома захтева и познавање историје ових земаља, док су каснију судбину и положај Рома углавном детерминисали кључни политички догађаји на ширем простору Европе.¹³⁾

Ипак, и лингвисти признају да су генетичке студије позитиван допринос учвршћењу сазнања добијених језичким анализама. Видети: www.naslovi.net/tema/449463.

12) „У овој студији, бавимо се питањем генетске сродности која је последица друштвене и културне разноликости ромске популације. Ми смо користили Y-хромозоме и мтДНК маркере различитих променљивости да испитамо порекло и диверсификацију очинских и мајчинских родова у 14 дефинисаних ромских заједница. Налази указују на заједничке корене из Азије, али и да су ране поделе и миграције ка Европи играле главну улогу у обликовању генетске структуре Рома“. Видети: Luba Kalaydjieva, David Gresham, Francesc Calafell. „Genetic studies of the Roma (Gypsies)“, in: *BMC Medical Genetics* 2(1), 2002/5, <http://www.biomed-central.com/1471-2350/2/5>.

13) Ентони Смит говори о улози конфликта, неправди или невоља који играју велику улогу у процесу националне идентификације неког народа. Тако су Роми у великој мери због дискриминације и агресивности суседа према њима, упркос просторној дисперзивности, одржали осећај заједничке припадности. Видети: Antoni D. Smith, *Nacionalni identitet*, Biblioteka 20. vek, 1998, str. 46-49.

РОМИ НА ТЛУ БАЛКАНА И СРБИЈЕ

Први Роми су на подручје Балкана стигли већ средином 11. века, када су напустивши Јерменију кренули према Анадолији, а затим ка Грчкој и даље ка северу. Неки извори Дубровачког архива упућују да су Роми дошли на Балкан из Јерменије, а помињу се као Египћани, Власи и Витани. Нешто касније, средином 14. века, налазимо архивску грађу о Ромима и у Загребу и Љубљани.¹⁴⁾ Иако нема поузданијих података о Ромима на простору Србије до почетка 12. века, може се са сигурношћу претпоставити да су они боравили на овој територији у том периоду. Бројнија група Рома стигла је у српске земље за време владавине српског краља Стефана Дечанског, а његов син Стефан Душан (1348. године) прописује посебна давања за Роме који се баве поткивачким занатом.¹⁵⁾ Са друштвеног аспекта значајан је и докуменат из ватиканске збирке (1422. године) који потврђује да су Роми пре миграција припадали вишим кастама, у коме се наводи да је папа примио 200 лица ромске националности, као и да су Роми по доласку у Европу имали добре везе са француском и пољском властелом.¹⁶⁾ Роми су још пре доласка Турака у великом броју били настањени на простору Балканског полуострва, што потврђује масовна појава словенских имена код Рома у првој половини 16. века.¹⁷⁾ За време Османлијског царства они су имали посебну територијалну организацију – Цигански санџак, прво у Анадолији, а затим и на Балкану.¹⁸⁾ Мада не постоје чврсти докази о томе, извесно је да су се у то време у турске књиге посебно пописивали Роми хришћанске, а посебно Роми исламске вере, при чему су се ови други, по правилу, издвајали од осталог муслиманског становништва. Конфесионална припадност Рома у почетку није била основ за стварање разлика у односу на њихов друштвени и правни статус јер су и једни и други били обухваћени институци-

14) Ђурђица Петровић, „Друштвени положај Цигана у неким југословенским земљама у 15. и 16. Веку“, *Југословенски историјски часопис*, Београд, бр.1-2/1976, стр. 45-66.

15) Татомир Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, оп. цит, стр. 27.

16) Горан Башић, *Политичка акција – Ромски покрет и промене*, оп. цит, стр. 61.

17) Формирање данашњих ромских заједница у европским земљама резултат је миграција са простора Балкана ка Западној Европи које су се завршиле крајем 15. века, а затим још три миграциона таласа: први, крајем 19. века, после укидање циганског ропства у Румунији, други из Југославије током 1960-их и 1970-их, и трећи талас током последње деценије 20. века, након политичких и економских промена у Источној Европи. Видети: Angus Fraser, *The Gypsies*, Blackwell, Oxford, 1992.

18) Олга Зиројевић, „Роми на подручју данашње Југославије у време турске владавине“, *Гласник Етнографског музеја*, Београд, 1981, стр. 228.

јом „муслема“, што је значило да су били ослобођени државних и феудалних обавеза ако су обављали неку војну службу. У време доласка на Балкан Роми су углавном припадали хришћанству, али су под влашћу Турака масовно примили ислам. Као званична религија и државна идеологија, ислам временом остварује све већи утицај на друштвена кретања и положај припадника Османлијског царства. Превага исламског живља код Рома остварује се исламизацијом хришћана и знатнијим доласком исламских Рома из Мале Азије, као и преласком Рома у ту религију да би били ослобођени одређених врста пореза по верском основу.

Права и дужности Рома под турском влашћу била су регулисана друштвеним и законским нормама које су важиле за све грађане, мада су се неке односиле само на Роме муслимане (који су били повлашћени у односу на остале Роме), а поједине норме само на Роме хришћане (који су третирани као и остала раја). Разлике међу Ромима као последица њиховог верског опредељења, манифестовале су се у томе што су Роми хришћани плаћали све намете као и друго хришћанско становништво, док су Роми исламске вере уживали статус који су имали други муслимани у одређеној административној јединици. Све у свему, Роми у Османлијском султанату су уживали значајна грађанска прва, користили свој језик, имали правну заштиту и њихов положај је био знатно повољнији него у Хабзбуршкој монархији и у другим европским земљама. Држава се није мешала у њихове обичаје, језик и културу, али су Роми били у обавези плаћања „циганског харача“, тако што су годишњи данак давали одређеном лицу (цигански харачлија), кога су бирали из сопствених редова. Цигански харач, као специјална врста намета открива посебну врсту дискриминаторског односа према ромској популацији од стране владајућег слоја, званично је укинут средином 19. века (изузев Ромима скитачима) одлуком кнеза Милоша. Тек са Законом о непосредном порезу (1884. године), Роми су добили сва грађанска права у смислу да су плаћали исте порезе као и остали грађани Србије.¹⁹⁾ У време турске владавине, у борби за опстанак и жељи да побегну од различитих новчаних дажбина и намета, Роми су прибегавали националном неизјашњавању, промени своје етничке припадности и вољној асимилацији. Иначе, појава етничке мимикрије, симбиозе и асимилације својствена је припадницима ромске заједнице, а до тога је долазило и у ранијим периодима, у византијским земљама средњег века, али посебно у доба

19) Драган Тодоровић, „Роми у југоисточној Србији: од дефтера до пописа 2002.“, у: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика* (уред. Љубиша Митровић), Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2011, стр. 201-222.

Турака, када су многи Роми прешли у влашку етничку скупину, а мешали су се и са Цинцарима. На основу својих занимања, Роми су често били повлашћени у оквиру турског царства, или су имали олакшице у погледу плаћања разних дажбина, док је потпуно супротан државно-правни однос био у Аустроугарској монархији, у доба Марије Терезије и Јосифа Другог, када су многе забране биле уперене против ромског начина живота и традиционалног модела привређивања.²⁰⁾ Дакле, начин живота и друштвени положај Рома у великој мери су зависили од тадашњих политичких прилика и уређења.

У 15, 16. и 17. веку Роми су у великом броју већ присутни у Србији, а о њима као староседелачком становништву говоре бројни турски извори. Почетком 16. века (1522. године) извршен је први попис Рома у Румелији, из кога можемо закључити да су они у то доба на подручју данашње Србије живели у Ресави, Пироту, Новом Брду, Новом Пазару, Смедереву, Врању и на Косову (Приштина, Призрен, Пећ).²¹⁾ У писаним траговима о боравку Рома у Србији у време турске владавине, и то у Подунављу, наводе се џемати (скупине) Рома који су ту живели дужи низ година под османлијском влашћу и који се међусобно разликују по верској структури, занатима и пословима које обављају. После закона које је донео турски султан Сулејман, евидентирано је значајно смањење њиховог броја. Роми су почели да се исељавају у друге земље, избегавали да се попишу, или су пак прелазили у други етнос. У Београду Роми су први пут пописани 1536. године, а после тога нема више тачних података о њиховом броју, све до 20. века.

У Србији се у време Првог и Другог српског устанка (1804-1818) према Ромима поступало без предрасуда. Наиме, познато је да су Роми у време Првог српског устанка имали свог представника – војводу који је позиван у Скупштину устаничких старешина. Како је истицао наш етнолог Тихомир Ђорђевић, војводом се назива цигански поглавица у Угарској и Трансилванији, док је у то време у Србији турски назив „џерибаше“ замењиван са „цигански кнез“, а касније, у време кнеза Милоша, „цигански кмет“. О томе је и Вук Караџић говорио у свом Српском Рјечнику (1820. године), а после њега у историјској литератури први је Сима Милутиновић

20) Олга Зиројевић, „Роми на подручју данашње Југославије у време турске владавине“, оп. цит, стр. 227.

21) Коста Јовановић истражујући Крајину и Кључ почетком 20. века, оставио је драгоцену сведочанства о топонимима и етничкој структури тог становништва што упућује на закључак да је овде знатно пре насељавања Црногораца (средином 19. века) била значајна насеобина Рома (Цигански крај, Циганске крчевине, Цигански брег, Цигански поток и други). Видети: Ранко Јаковљевић, „Цигани/Роми Кладова“, оп. цит, стр. 245.

навео податке о улози Рома у српско-турском ратовању на страни Срба, и то у три различита краја Србије (Београдског пашалука): у ваљевском крају, у пожаревачкој нахији и у Шумадији.²²⁾ Политички и правни положај Рома у Србији ослобођеној од Турака, за време Првог и касније Другог српског устанка, био је на врло високом нивоу. Ромима су призната многа грађанска права као што су право на личну слободу, на слободу вероисповести, неговање својих обичаја и традиције, једнакост пред судовима и законом, што је било велико достигнуће за Роме и њихову еманципацију. Две важне државне одлуке су у пракси спроведене: прво, укинута је чергарење, а Ромима је устаничка власт уступила земљу (бивша турска имања) на коришћење и трајно настањивање са правом на власништво, и друго, уведене су исте пореске обавезе за све грађане чиме је укинут дискриминаторски порез (тзв. цигански порез) из времена турске власти. Међутим, неуспех Првог српског устанка имао је за последицу и укидање мера које су Ромима обезбеђивале равноправан положај. Мада су реформе настављене и после Другог српског устанка, имале су много мање ефеката него претходне. Тек ће Сретењски устав (1835. године) изједначити Роме са осталим грађанима Србије, као што је то био случај у време Првог српског устанка.²³⁾

У проучавању ромске популације у Србији које има релативно дугу традицију, а започело је крајем 19. века, истиче се да су се на простору Балкана формирале многобројне ромске заједнице са посебним етнографским и лингвистичким карактеристикама, што указује на њихово различито порекло, правце миграција, насељавања, номадски или седентарни начин живота, разноврсна занимања, и слично.²⁴⁾ Будући да потичу из различитих миграционих таласа, Роми чак у истој држави имају различито културно наслеђе,

22) Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, Просвета, Београд, 1984, стр. 123.

23) Владимир Стојанчевић, „Политички и правни положај Цигана (Рома) у Србији за време Првог и Другог устанка“, у: *Развитак Рома у Југославији-проблеми и тенденције* (уред. Милош Мачура), САНУ, Београд, 1992, стр. 26-30.

24) Вековима су Роми живели номадски или полуномадски, обављајући занимања без сталне, велике и компликоване опреме за рад, па су трговање коњима, обрада метала, бакрорез, прорицање судбине и музика постали њихова главна породична занимања. Касније, у социјализму, Роми су под политичким притиском морали да напусте номадизам. У СССР, Бугарској, Чехословачкој, Пољској и Румунији седентаризација је спроведена кроз специфична владина акта, а у Мађарској, Албанији и Југославији то је регулисано општим прописима који су захтевали стално место боравка и фиксно радно место. Видети: Laura Šakaja, „The Romani (Gypsies) in the Social Space of Post-Socialist Countries: the Example of Croatia“, in: *The Overarching Issues of the European Space*, Faculdade Letras Universidade, Porto, 2013, p. 390.

социјалне, етничке и демографске особености и показују другачије начине прилагођавања и интегрисаности у друштво.

РОМСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Сталне сеобе и номадски начин живота основна су карактеристика етногенезе Рома, а уједно и важна детерминанта у процесу формирања и очувања њиховог идентитета, и то од раних миграција из прапостојбине започетих почетком прошлог миленијума, па све до данашњих дана. Али, где год су се досељавали, они су били непожељни и неприхваћени, увек на егзистенцијалном минимуму, изложени расизму, предрасудама и дискриминацији, па чак и културном геноциду и етничком чишћењу.²⁵⁾ Миграције становништва, добровољне или присилне, карактеристичне за ову популацију као начин преживљавања, у ранијим периодима претежно су биле условљене економским факторима, док су у последње време због друштвених и политичких околности, све више подстакнуте националним предрасудама, расизмом и прогонима.²⁶⁾ Порекло, номадски начин живота, миграције, сиромаштво, сегрегација, маргинализација и стално присутни негативни фактори из спољног окружења, имали су пресудан утицај на формирање њиховог идентитета чија је основна карактеристика нестабилност и променљивост. Међутим, Роми су упркос холокаусту, културном геноциду и дискриминацији ипак успели да сачувају свој толико специфичан национални идентитет. Структурно сиромаштво као њихов главни пратилац, постало је најсигурнија „заштита“ идентитету који се динамично мењао, али у којем су се задржали и дијалекти и обичајно право и специфични социјални и културни образац нашања.²⁷⁾

25) Представа о Ромима углавном је фокусирана на њихов изглед (боја коже, необично одевање...), занимања (трговина коњима, гатање...) и експесне догађаје (цепарење, крађе...). „Анализирајући разлоге давно укоријењених и до данас присутних негативних стереотипа Еуропљана, неки аутори иду тако далеко да изворе тих стереотипа траже у боји коже, тј. у повезивању средњовековне кршћанске доктрине свјетла (свијетлога) с чистоћом и невиношћу, а мрака (тамнога) с гријехом“. Видети: Hrvoje Šlezak, Laura Šakaja, „Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima“, *Hrvatski geografski glasnik*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 74/1/2012, стр. 92.

26) Антиромски ставови присутни у Европи, документовани су још крајем 15. века, па и раније, карактеришући Роме као оне који су „пљачкали француски југ“. Видети: Jean-Paul Clébert, *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967, стр. 45.

27) Горан Башић, „Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета“, у: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (уред. Тибор Варади и Горан Башић), САНУ, Београд, 2012, стр. 153-175.

Хронолошки посматрано, пратећи пописно статистичке податке, долазимо до сазнања о колебаљивом, тзв. ситуационом ромском идентитету, будући да га Роми често мењају, а у извесном случају га се и одричу, што је пресудно утицало на њихову популациону динамику и демографски развитак. Честа промена националне припадности резултат је асимилације или етничке мимикрије, услед стално присутне дискриминације, због чега се Роми приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе или прелазе у неки други етнички корпус, губећи или прикривајући тако свој национални идентитет.²⁸⁾ Због тога је и статистичка евиденција о Ромима непоуздана, па се процењује да је њихов број знатно већи него што показују званични пописи становништва, што има далекосежне последице за ромску популацију, али и за утврђивање и спровођење адекватне државне политике. Разлоге за ову појаву треба тражити у незаинтересованости Рома за попис и неповерењу у спровођење и званичне резултате пописа, затим у њиховом номадском начину живота и честим променама места боравка, непоседовању личних документа (тзв. правно невидљива лица), етничком трансферу, односно промени националне припадности и преласку у неки други етнички корпус, и друго.²⁹⁾ На питање зашто се Роми често одричу свог идентитета, одговор треба тражити у њиховом бекству од беде и сиромаштва и потреби за бољом заштитом од неправде и нетолеранције. Због значајног пораста ксенофобије и расизма, нарочито у турбулентним временским периодима, Роми су на свим просторима изложени мањој или већој, прикривеној или отвореној асимилацији, па је зато ромски „национални идентитет увек резултат интеракције унутрашњих и спољних фактора, самоидентификације и идентификације од стране других“.³⁰⁾

Дакле, основна особеност припадника ромске етничке заједнице је флотантан национални идентитет условљен друштвеном средином, околностима и временом јер настоје да се декларишу за етнос који је већински или најпожељнији на подручју где живе. Због тога, Роми представљају специфичну, хетерогену етничку заједницу, јер основне компоненте њиховог националног идентите-

28) Нада Радушки, „Демографске компоненте националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 01/2011, стр. 321-336.

29) Нада Радушки, „Национални идентитет Рома у процесу европских интеграција“, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, бр. 24/2014, стр. 206.

30) Сања Златановић, „Преговарање о идентитету: Роми који то јесу и нису“, у: *Положај националних мањина у Србији* (уред. Војислав Становчић), САНУ, Београд, 2007, стр. 639.

та – језик и религија нису довољно јак кохезиони фактор, будући да исповедају различите религије и говоре различитим језицима.³¹⁾ Изражена алтерофонија (непоклапање националне припадности и језика) карактеристична за ромску заједницу, потврда је деловања етногенетских и асимилационих процеса, а условљена просторном дисперзивношћу и друштвеним положајем Рома. Такође, у погледу религијске припадности најчешће прихватају религију већинског народа у жељи да им се приближе и брже прилагоде окружењу, па су код Рома заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања³²⁾

Према једном од гледишта, у Србији је могуће издвојити три карактеристичне групе: Српски Цигани, Ђорговци и Бањашаи.³³⁾

Српски Цигани су припадници бројних ромских заједница које одликује флексибилност, односно подељеност између ромског и српског етничког идентитета. Њихово основно етничко обележје је православна вера и дистанцирање од ромског, односно приближавање српском идентитету. Говоре српски језик чак и у оквиру своје заједнице, а њихова боја коже не представља етничку границу (Срби их идентификују као беле). Па ипак, дистанца између Срба и њих постоји, колико год да је њихов етнички идентитет отворен за промену и прелазак у други национални корпус. Ђорговци (Јорговци, Карађорђевици) представљају специфичну групу Рома православне вере и српског језика који живе у сеоским срединама, претежно на подручју јужне Србије и Косова и Метохије, а претпоставља се да су на Балкан дошли пре муслиманских Рома. Они не припадају јасно дефинисаним групама (Роми, Срби), па на-

31) Виктор Фридман, познати ромолог и балканолог, скреће пажњу на чињеницу да су због своје друштвено-политичке маргинализације, говорници ромског језика на Балкану принудно вишејезични, док други ретко када знају њихов језик. Видети: Биљана Сикимић, „Вишејезичност банатских Рома: ромски, српски и румунски језик у свакоднев-ној комуникацији“ у: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (уред. Тибор Варади, Горан Башић), САНУ, Београд, 2012, стр. 420.

32) На пример, по подацима из 2011. године, у Србији је сваки трећи Ром навео неки неромски језик као свој матерњи. У погледу религијске припадности, највише је Рома православаца (55,9%), затим припадника исламске вере (24,8%), али и један број католика (3,3%) и протестаната (2,0%). Видети: Нада Радушки, „Роми у професионалној структури становништва Србије (без Косова и Метохије) – попис 2011“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2015, стр. 180.

33) Такође, постоји и класификација Рома према правцима досељавања у Србију: Турски Роми (муслиманске вере), Мађарски Роми (који су дошли из Баната), Бели Роми (варијанта Турских, који су у Србију стигли из Босне) и Влашки Роми (који су дошли из Румуније и населили северноисточну Србију). Поред тога, постоји пуно локалних имена за Роме која су у вези са њиховим начином живота и занимањем (Чергари, Гурбети, Вретенари, Коритарни, Каравласи и други). Видети: Петар Влаховић, „Етноантрополошке одлике Рома у Југославији“, оп. цит, стр. 53-59.

стоје да пронађу своје место обједињујући оба идентитета. Према етнокултурним одликама (религија, језик, обичаји и др.) слични су Србима, док их Срби идентификују као Цигане. И трећа група – Бањаши (Каравласи, Рудари, Румуни, Коритарџи, Мечкари, итд.) су православне или католичке вере, говоре румунски језик и не познају ромски. Док они себе доживљавају као Румуне (а Румуни из Румуније и не знају за њих), већинско становништво их због номадског начина живота, занимања, али и боје коже, карактерише као Цигане. У ствари, објективне компоненте етничности (језик, религија, обичаји, осећање припадности и др.) упућују на њихов амбивалентни идентитет па се код њих може говорити о вишеструком идентитету. Изјашњавају се као Срби (јужно од Дунава), Румуни (у Војводини), Власи (у неколико насеља централне Србије) и као Роми.³⁴⁾

Стално адаптирање друштвено-политичким и социо-економским условима у новој средини створило је велику шароликост културних и етничких особености унутар ромске популације, али и успоравало формирање њиховог националног идентитета. Ипак, Роми су успели да у значајној мери сачувају своје историјско наслеђе и етнокултурне карактеристике које су упркос фрагментраности и просторној дисперзивности, временом прерасле у специфичан национални идентитет, прилагодљив и нестабилан, али само њихов. На основу досадашњих теоријских и емпиријских истраживања, поставља се принципијелно питање, да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво слаби свест о националном идентитету, етничким и културним особеностима и води ка асимилацији. Нека проучавања су показала да своје етничко порекло и идентитет најчешће мењају или прикривају припадници ромске мањине који су успели да се отргну из свог типичног окружења и да се уклопе у ширу друштвену заједницу.³⁵⁾

Последњих деценија Роми покушавају да дефинишу свој национални идентитет настојећи да у њега уграде оне компоненте које представљају традиционалне вредности ромског народа. С тим у вези, поједини ромски интелектуалци наводе следеће важне критеријуме за дефинисање вредносног система на коме треба да почива изградња ромског националног идентитета: припадност

34) Сања Златановић, „Преговарање о идентитету: Роми који то јесу и нису“, у: *Положај националних мањина у Србији* (уред. Војислав Становчић), САНУ, Београд, 2007, стр. 643.

35) Александра Митровић, „Положај Рома у друштву“, *Положај мањина у СР Југославији* (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996, стр. 807-819.

породици или заједници која се заснива на крвном сродству, свест о диференцијацији на Роме и нероме (гаџе), језик, унутар групна солидарност, специфична занимања, антрополошке, фолклорне и друге особености. Према овим ауторима највећу вредност и основу очувања ромске заједнице представља прихватање сопственог етничког идентитета и живот у складу са вредностима и обичајним правом што чини основу да се појединац осећа „правим“ припадником ромске националности.³⁶⁾

Етногенеза Рома, ране миграције из прапостојбине, а затим непрекидне сеобе настављене до данашњих дана, утицали су на све сегменте њиховог живота и чине нераздвојни део и судбину ромске популације. Увек измешани са другим народима и културама, Роме карактерише стално прилагођавање новој средини, што је неизбежно водило ка мењању њиховог националног идентитета, религије језика и обичаја. Роми су пример нације која показује способност да се одржи и без суверене територије, а ромски покрет је специфичан управо по томе што решавање националног питања није засновано на територијалној основи.³⁷⁾ Они имају статус транснационалне, нетериторијалне мањине и залажу се за јачање идентитета који није базиран на заједничкој територији и другим елементима идентитета модерних нација. У том смислу Роми немају територијалних претензија и никада нису тежили сепарацији, већ се, напротив, залажу за интеграцију у своје окружење, за побољшање материјалног и социјалног положаја, као и очување свог етничког идентитета, културе, језика, вере и традиције. При томе, процес интеграције Рома у друштво и унапређење ромског националног идентитета морају тећи синергетски и истовремено.

ЛИТЕРАТУРА

Башић, Горан, *Политичка акција – Ромски покрет и промене*, Чигоја, Београд, 2010.

Башић, Горан, „Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета, у: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (уред. Тибор Варади, Горан Башић), САНУ, Београд, 2012.

36) Andžej Mirga, Leh Murz, *Romi, Razlike i netolerancija*, AKAPIT, Beograd, 1997, str. 170.

37) Peter Vermeersch, *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*, Berghahan Books, London, 2006.

- Vermeersch, Peter, *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*, Berghahan Books, London, 2006.
- Влаховић, Петар, „Етноантрополошке одлике Рома у Југославији“ у: *Развитак Рома у Југославији-проблеми и тенденције* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 1992.
- Вукановић, Татомир, *Роми (Цигани) у Југославији*, Врање, 1983.
- Ђорђевић, Тихомир, *Naš narodni život*, Просвета, Београд, 1984.
- Ђурић, Рајко, *Сеобе Рома –Кругови пакла и венац среће*, БИГЗ, Београд, 1987.
- Зиројевић, Олга, „Роми на подручју данашње Југославије у време турске Владавине“, *Гласник Етнографског музеја*, Београд, 1981.
- Златановић, Сања, „Преговарање о идентитету: Роми који то јесу и нису“, у: *Положај националних мањина у Србији* (уред. Војислав Становчић), САНУ, Београд, 2007.
- Јаковљевић, Ранко, „Цигани/Роми Кладова“, у: *Друштвене науке о Ромима у Србији* (уред. Љубомир Тадић, Горан Башић), САНУ, Београд, 2007.
- Јакшић, Божидар, Горан Башић. *Уметност преживљавања – Где и како живе Роми у Србији*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005.
- Kalaydjieva, Luba, David Gresham and Francesc Calafell, „Genetic Studies of the Roma (Gypsies): a Review. *BMC Medical Genetics*, <http://www.biomed-central.com/1471-2350/2/5>, 2001.
- Marushiakova, Elena and Veselin Popov, „Historical and Ethnographic Background: Gypsies, Roma, Sinti“, In: *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe* (ed. Guy W.), University of Hertfordshire Press, Hatfield, 2001.
- Mirga, Andžej, Leh Mruz, *Romi, Razlike i netolerancija*, АКАРИТ, Београд, 1997.
- Митровић, Александра, „Положај Рома у друштву“, у: *Положај мањина у СР Југославији*, (уред. Милош Мацура, Војислав Становчић), САНУ, Београд, 1996.
- Османи, Ибрахим, „Гласовни систем у ромском језику“, у: *Цигани/Роми у прошлости и данас* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 2000.
- Петровић, Ђурђица, „Друштвени положај Цигана у неким југословенским земљама у 15. и 16. веку“, *Југословенски историјски часопис*, бр.1-2/1976.
- Петровић, Едит, „Стереотипије о ромским занимањима и етничке границе Рома“, у: *Друштвене промене и положај Рома* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 1993.
- Радушки, Нада, „Роми у конфесионалној структури становништва Србије (без Косова и Метохије) – попис 2011“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2015.
- Радушки, Нада, „Демографске компоненте националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2011.
- Радушки, Нада, „Национални идентитет Рома у процесу европских интеграција“, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, бр. 24/2014.

- Smith, Anthony, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Сикимић, Биљана, „Вишејезичност банатских Рома: ромски, српски и румунски језик у свакодневној комуникацији“, у: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, (уред. Тибор Варади, Горан Башић), САНУ, Београд, 2012.
- Стојанчевић, Владимир, „Политички и правни положај Цигана (Рома) у Србији за време првог и другог устанка“ у: *Развитак Рома у Југославији-проблеми и тенденције* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 1992.
- Тодоровић, Драган, „Роми у југоисточној Србији: од дефтера до пописа 2002.“ у: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика* (уред. Љубиша Митровић), Центар за научна истраживања САНУ, Ниш, 2011.
- Fraser, Angus, *The Gypsies*, Blackwell, Oxford, 1992.
- Clébert, Jean-Paul, *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
- Šakaja, Laura, „The Romani (Gypsies) in the Social Space of Post-Socialist Countries: The Example of Croatia“, *The Overarching Issues of the European Space*, Faculdade Letras Universidade, Porto, 2013.
- Šlezak, Hrvoje, Laura Šakaja, „Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima“ *Hrvatski geografski glasnik*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, br. 74/2012.
- www.naslovi.net/tema/449463, 2012.

Nada Raduski

ETHOGENESIS AS A FACTOR OF THE ROMA NATIONAL IDENTITY

Resume

The origin of the Roma has not been the subject of scientific research and part of sciences, which by its nature requires to be socially, historically and institutionally organized. As a result, there is no methodical research on this subject aimed at developing knowledge about the problem, its systematization and presentation in documented form. In the absence of scientific truth, it was often spoken or written about the origin of the Roma based on constructions, observations from daily life or impressions on them that are obtained in different ways.

Based on the researches and reflections on Roma identity and factors (origin, migration, socio-economic status, etc.) that influenced its shaping, changing, deconstruction and attempted destruction, ranging from India to Europe, starting from the period when they lived in the northern and northwestern areas of the Indian subcontinent, through the exodus caused by the wars in 11 and 13 century, to life in Europe, marked by the persecutions and racial discrimination, it can be conclu-

ded that the identity of Roma reflect multiple identities of European people and their cultural communities.

Since first settling on Balkan until today, the Roma have been facing to big problems. From one side, assimilation with other ethnos and cultures and thus loss of their ethnic and cultural identity. It was noted that the large number of Roma population resorted to ethnic mimicry, and sunk themselves into the cultural pattern of the neighboring ethnic groups. From another side, segregation, discrimination in regard to the majority population of other populations (surrounding them) in their environment. Roma are relevant national minority in Serbia as well as in the other Balkan countries. Their social, economic, political and cultural position is very difficult, as a result of their marginalization, segregation and discrimination. The basic condition and the way for social promotion and integration of Roma population in the society are schooling and education of that nationality. In this way “a vicious circle”, from which very often there is no way out, could be discontinued. Also, the state should protect Roma minority, than, to ensure the same human and minority rights like to all other national minorities.

Key words: ethno genesis, migration, status, ethnic mimicry, discrimination, national identity, Balkans, Serbia, Roma people

* Овај рад је примљен 19. маја 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 01. јуна 2015. године.

